

EEN SOCIOLOGISCHE VERKLARING VAN DE XENOFOBIE IN BELGIE

Jaak Billiet
Ann Carton
Rik Huys

Deze studie repliceert met behulp van logistische regressie de multivariate analyse uit het onderzoeksrapport "Onbekend of onbemind?" (1990) van de gelijknamige auteurs. Deze techniek laat toe om ook niet-hiërarchische modellen te testen. De analyse komt tot dezelfde bevindingen. Het hoofdeffect van de factor "buurt" op de uitgesproken negatieve houding tegenover migranten kan niet uitgesloten worden. In een tweede deel worden op basis van vier verklarende factoren (leeftijd, opleiding, buurt en welstand) vijf subgroepen gevormd. Aan de hand van een aantal bijkomende kenmerken (anomie, integratie in het vereningsleven, werksituatie en materiële omstandigheden, buurtkenmerken en ervaring met migranten en betrokkenheid op migrantenprobleem) worden binnen de subgroepen telkens degenen met een uitgesproken negatieve houding vergeleken met degenen die er een eerder positieve houding op nahouden. Op deze wijze krijgt men een zicht op een aantal conditionele bijkomende factoren. Tot slot wordt vanuit een meer interpreterende houding nog even stilgestaan bij de empirische gegevens. Er wordt een bevestiging gevonden van Adorno's theorie over frustratie-agressie-verplaatsing bij een aantal bevolkingscategorieën.

1. Inleiding

Deze bijdrage bouwt verder op de multivariate analyse in het onderzoeksrapport "*Onbekend of onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*" (Billiet e.a., 1990). Aangezien voor meer dan 90% van de Belgen de in het onderzoek gebruikte term "vreemdelingen" in de eerste plaats begrepen wordt als Marokkanen, Turken of Arabieren, gaat het hier eigenlijk om de houding tegenover Moslims. Met behulp van loglineaire analyse en Akaike's Informatie Criterium (AIC) (1) werd het best passende model voor de Belgische populatie geselecteerd en werden voor de verschillende verklarende variabelen (opleiding, leeftijd, Moslims in de buurt en welstand/anomie) en hun interacties de netto-effecten geschat op de kans op een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten (Billiet e.a., 1990: 156-179).

De analyse wordt hier gerepliceerd waarbij de aandacht hoofdzakelijk gaat naar enkele vragen die in het onderzoeksrapport onbeantwoord bleven. Vooreerst zal de analyse hier gebeuren m.b.v. logistische regressie. Deze techniek is weliswaar volledig vergelijkbaar met loglineaire analyse maar heeft het voordeel dat ook niet-hiërarchische modellen kunnen getest worden. Bij dit soort modellen is het niet nodig om alle lagere-orde effecten op te nemen die begrepen zijn binnen een hogere-orde effect. Wij vermoedden dat de aanwezigheid van Moslims in de buurt niet op zichzelf maar slechts in samenspel met leeftijd en/of een subjectief gevoel van machteloosheid een effect had op de negatieve houding tegenover migranten. Hier zal dit vermoeden verder onderzocht worden door ook niet-hiërarchische modellen te testen.

Een tweede vraag die wij wensen te beantwoorden heeft betrekking op het niet verklaarde residu. Wij schatten onder het model bijvoorbeeld de kans op uitgesproken xenofobie 48.8% voor de categorie die enkel lager of beroepsonderwijs genoten heeft, weinig welstellend is, ouder is dan 45 jaar en Moslims in de buurt heeft. Naar

welke andere kenmerken verschillen die 48.8% xenofobe respondenten van de anderen? Spelen persoonlijke ervaringen met migranten een bijkomende rol? Zulke vragen kunnen beantwoord worden voor enkele subgroepen waarvoor de aantallen in de steekproef nog voldoende groot zijn. Deze analyse kan ons toelaten om exploratief een verder zicht te krijgen op bijkomende incidenties voor xenofobie.

Een derde probleem dat hier anders wordt aangepakt heeft betrekking op de relatie tussen machteloosheid en negatieve houding. In het oorspronkelijke rapport werd naast het model met enkel "harde" factoren (opleiding, leeftijd, buurt, welstand) ook een model gepast met de subjectieve factor "maatschappelijke machteloosheid" (anomie) i.p.v. welstand. Deze subjectieve factor bleek ook nog na uitsluiting van de "ja-zeggers" (mensen die de neiging vertonen de items van een schaal steeds te beamen) nog het sterkst van al samen te hangen met de negatieve houding tegenover migranten. Wat is het verklarend statuut van deze subjectieve variabele: heeft machteloosheid effect op de negatieve houding of is er sprake van wisselwerking omdat beide gelijktijdig beïnvloed worden door bv. problemen met Moslims in de buurt? Ook al leverde een integrale factoranalyse onderscheiden factoren op, toch bleven we met de vraag zitten of we hier geen twee dimensies hadden van eenzelfde grondhouding. Een grondig antwoord op deze vraag wordt gereserveerd voor een latere diepgaande analyse (2). Hier zal, in tegenstelling tot het rapport, het kenmerk "machteloosheid" bijkomend onderzocht worden binnen de voldoende grote subgroepen die gevormd worden door de vier vermelde factoren (onderwijs, leeftijd, buurt en welstand) en de afhankelijke variabele (houding tegenover migranten).

Aangezien alle methodologische beslissingen i.v.m. de steekproeven, standaardfouten, vragenlijst, veldwerk en schaalconstructies uitvoerig gedocumenteerd werden in het onderzoeksrapport kunnen we ons hier beperken tot het meest essentiële. Eerst worden de data bondig voorgesteld alsmede de verschillende variabelen. Dan

volgen de resultaten van de logistische regressie met per combinatie van factoren de geschatte kans op uitgesproken xenofobie. Vervolgens wordt voor verschillende subgroepen met een voldoende grote omvang gezocht naar verdere onderscheidende kenmerken.

2. De data

2.1. Steekproeven en dataverzameling

De gegevens van deze studie zijn afkomstig uit een nationaal survey over de beelden en opvattingen van de Belgen tegenover migranten (3) uitgevoerd tussen 15 september en 15 december 1989. De tweetraps toevalssteekproeven (104 clusters van 15 à 17 respondenten) op basis van de kiezerslijsten (juni 1989) tellen 664 eenheden in Vlaanderen, 518 in Wallonië en 423 in Brussel. Deze steekproeven blijken na controle op populatiegegevens representatief voor de vermelde regio's (4).

De analyse wordt hier uitgevoerd op een gewogen steekproef voor België. De weegfactoren bedragen respectievelijk 1.475 voor Vlaanderen, 0.961 voor Wallonië en 0.303 voor Brussel. In het onderzoek werden ter vergelijking en contrast nog eens 130 toevallig gekozen Belgen uit Borgerhout en 140 uit Genk bevroegd. Deze worden niet in dit artikel verwerkt. De interviews (60 à 75 minuten) werden met behulp van gestandaardiseerde vragenlijsten op adres afgenomen in 84 gemeenten door geofende interviewers onder onze supervisie.

2.2. De variabelen

De verschillende variabelen die bij de analyse betrokken zijn worden hier zo bondig mogelijk beschreven. Vooreerst zijn er twee houdingsschalen, met name de houding tegenover migranten (NEGOUT) en maatschappelijk machteloosheid (ANOMIE). Deze Likert-schalen werden geconstrueerd op basis van uitspraken. Eerst werden via factoranalyse de onderscheiden factoren gezocht. Alleen de items met hoge factorladingen (boven .45) werden

EEN SOCIOLOGISCHE VERKLARING VAN DE XENOFOBIE IN BELGIE

geselecteerd voor de schalen. Voor de drie steekproeven (regio's) werden gelijkaardige resultaten bekomen. De interne consistentie (betrouwbaarheid) gemeten met Cronbach's alpha bedraagt ongeveer 0.70 voor ANOMIE (er zijn lichte verschillen tussen de regio's) en meer dan 0.75 voor NEGOUT (Billiet e.a., 1990: 109-111,126-127, bijlage 5).

De schaal die de afhankelijke variabele meet (NEGOUT: negatieve houding tegenover migranten) bestaat uit de volgende items:

"België had eigenlijk nooit gastarbeiders mogen binnen laten". (V71.a)

"Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen". (V71.d)

"Gastarbeiders zijn een gevaar voor de tewerkstelling van de Belgen"? (V71.f)

"De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid". (V71.j)

"In sommige buurten doet de overheid meer voor de migranten dan voor de Belgen die er wonen". (V71.k)

De nummers tussen haakjes verwijzen naar de plaats van de vragen in de gestandaardiseerde vragenlijst (Billiet, e.a., 1990: Bijlage 1).

De maatschappelijke machteloosheid wordt gemeten door de volgende items:

"Je weet tegenwoordig echt niet meer op wie je nog kunt vertrouwen". (V87.g)

"De meeste mensen vallen tegen als men ze beter leert kennen". (V87.h)

"Om een beter bestaan te krijgen moet je vooral geluk hebben". (V87.f)

"Het is onverantwoord om in deze tijd nog kinderen op de wereld te zetten". (V87.e)

We noemen deze schaal "ANOMIE" in navolging van Eisinga en Scheepers (1989: 30, 246). Alhoewel het concept strikt genomen staat voor "het ontbreken van regels" wordt het hier gebruikt in de betekenis van een toestand waarin het individu (of een groep) zich *berooft voelt van zekere en zinvolle relaties met anderen* (Berger, 1972: 171, 257).

Deze twee schalen werden getransformeerd in twee ordinale vierpuntenschalen met als score 4 de meest negatieve houding tegenover migranten respectievelijk de categorie die het meest uitdrukking geeft van machteloosheid.

De variabele leeftijd (LEEFT) is gecodeerd in zes leeftijdsklassen tussen 18 en 75 jaar en vergt geen bijkomende uitleg. Wat het opleidingsniveau (ONDERW) aangaat werd deze ingedeeld in vier categorieën (minder dan lager secundair, lager secundair, hoger secundair en hoger onderwijs).

Het inkomen (INKOM) werd, rekening houdend met de gezinssituatie, ingedeeld in vijf klassen van laag naar hoog. De variabele welstand (WELST) meet eveneens het inkomensniveau maar deze bevat naast het meegedeelde inkomen tevens een schatting van het inkomen voor de respondenten die geen informatie gaven op de inkomensvraag (bij 13% van de respondenten is er geen informatie over het inkomen bij gebrek aan een eigen inkomen of omdat het inkomen niet werd gerapporteerd). Daarom hebben we via de informatie over andere variabelen die sterk met inkomen covariëren de "welstand" geschat.

De variabele STATUS, eveneens een ordinale schaal, meet de socio-professionele status met behulp van het beroep van de respondent en/of het beroep van zijn of haar partner, of het beroep van de ouders en het genoten onderwijs indien de respondent geen partner heeft of zonder beroep is.

De variabele BUURT is dichotoom gecodeerd naargelang de respondent in een buurt woont waarin naar eigen zeggen

EEN SOCIOLOGISCHE VERKLARING VAN DE XENOFOBIE IN BELGIE

geen Moslims wonen (code 1) of in een buurt waarin wel Moslims in de buurt wonen (code 2).

2.3. De onderlinge samenhangen

Hieronder geven we de matrix met de rangcorrelatie-coëfficiënten (Kendall tau) tussen alle vermelde variabelen. Met een kans van hoogstens 1/100 om ons te vergissen kunnen we stellen dat de correlaties die in absolute waarde gelijk aan of groter dan 0.10 zijn, significant verschillen van nul.

Tabel 1: Kendall-tau rangcorrelaties tussen de voornaamste afhankelijke en onafhankelijke variabelen (België)

	NEGOUT	ANOMIE	ONDERW	LEEFT	WELST	BUURT	STATUS	INKOM
NEGOUT	1.000	0.39	-0.27	0.14	-0.25	0.05	-0.22	-0.20
ANOMIE	0.39	1.000	-0.43	0.16	-0.36	0.04	-0.33	-0.30
ONDERW	-0.27	-0.43	1.000	-0.25	0.55	-0.05	0.58	0.41
LEEFT	0.14	0.16	-0.25	1.000	-0.19	0.01	-0.08	-0.26
WELST	-0.25	-0.36	0.55	-0.19	1.000	-0.11	0.63	0.73
BUURT	0.05	0.04	-0.05	0.01	-0.11	1.000	-0.03	-0.07
STATUS	-0.22	-0.33	0.58	-0.08	0.63	-0.03	1.000	0.32
INKOM	-0.20	-0.30	0.41	-0.26	0.73	-0.07	0.32	1.000

De onafhankelijke variabelen die, met uitzondering van de aanwezigheid van Moslims in de buurt, het sterkst met de houding tegenover migranten samenhangen, correleren ook sterk onderling. Daarom precies is een multivariate analyse noodzakelijk om het netto-effect van elke factor afzonderlijk (met alle andere onder controle) te onderzoeken.

De aanwezigheid van Moslims in de buurt blijkt weinig of niet samen te gaan met een negatieve houding. Toch hebben we deze opgenomen omdat bij nader toezien bleek dat de relatie hier deels verborgen blijft omwille van

een interactie met leeftijd. Onder sommige omstandigheden heeft de aanwezigheid van Moslims in de buurt vermoedelijk een eerder gunstig effect. Het is precies een van onze vragen of de buurt op zichzelf nog een netto-effect heeft na controle van de andere factoren.

Zoals reeds vermeld correleren de houding tegenover migranten (NEGOUT) en de maatschappelijke machteloosheid (ANOMIE) sterk. Deze laatste blijkt vergeleken met xenofobie op gelijkaardige en sterkere wijze samen te hangen met de overige variabelen. Omdat we een wisselwerking tussen machteloosheid en de houding tegenover migranten mogen veronderstellen laten we voorlopig ANOMIE buiten beschouwing en beperken we ons tot de "objectieve" verklarende factoren.

Het genoten onderwijs (ONDERW) en de financiële situatie (WELST) blijken het sterkst met de houding tegenover migranten in verband te staan. Het is echter niet aangewezen om in een multivariate analyse ook nog de socio-professionele status (STATUS) en het inkomen (INKOM) op te nemen omdat we hier klaarblijkelijk grotendeels hetzelfde meten als de welstand (WELST). De leeftijd (LEEFT) lijkt een specifiek effect te hebben. We zullen dit nu verder onderzoeken.

3. Replicatie van de multivariate analyse

Om de netto-invloed te onderzoeken van een stel verklarende variabelen (factoren) op een te verklaren (respons)variabele kan men, afhankelijk van het meetniveau van de variabelen, zijn toevlucht nemen tot diverse analyse-procedures. Naast het eerbiedigen van het meetniveau en van assumpties aangaande de aard van de data kan die keuze ook afhangen van de inzichtelijkheid voor de gebruiker. In het geval van een beleidsvoorbereidend onderzoek is dit laatste criterium uiteraard van groter belang dan bij zuiver wetenschappelijk onderzoek.

3.1. Logistische regressie

Als we alles in overweging nemen dan komen de loglineaire analyse van factor-respons modellen en de logistische regressie als de beste keuze te voorschijn op voorwaarde dat de responsvariabele dichotoom is (Billiet e.a., 1980: 158-161). De analyse van Ridit-scores die geschikt is voor een ordinale afhankelijke variabele heeft als nadeel dat de interpretatie van de resultaten voor de gebruiker minder inzichtelijk is.

Onze afhankelijke of responsvariabele werd op ordinaal niveau gemeten en bestaat uit vier categorieën. Toch zijn we vooral geïnteresseerd in de categorie met de uitgesproken negatieve houding (xenofobie). Voor de twee middencategorieën is de indeling immers niet zo één-duidig, daar is men nu eens positief, dan weer negatief. De meeste Belgen zitten inderdaad met zeer gemengde gevoelens. Theoretisch is het zinvol om te stellen dat het wantrouwen tegenover "vreemdelingen" potentieel en latent ruim verspreid is en dat het beleidsmatig vooral van belang is om te weten onder welke omstandigheden dit manifest kan worden. Als we ons onderzoeksprobleem mogen omschrijven als *"welke factoren beïnvloeden de kans om een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten te hebben en hoe sterk beïnvloedt elke factor die kans?"*, dan is het loglineaire factor-respons model of een logistische regressie een adequate methode (Billiet en Swyngedouw, 1982: 23-31). We kunnen dan immers gebruik maken van een dichotome responsvariabele (een al of niet uitgesproken negatieve houding). Zoals aangekondigd zullen we de analyse hier repliceren met behulp van logistische regressie omdat we dan niet-hiërarchische modellen kunnen passen.

Bij logistische regressie is de afhankelijke of responsvariabele dichotoom (bv. al of niet uitgesproken negatief tegenover migranten). De logistische regressie selecteert de predictorvariabelen (factoren) en schat de parameters van de logistische curve (Pindyck en Rubinfeld, 1981: 287-294). De responsvariabele (ook criterium genoemd) is het natuurlijk logaritme van de odds (de

zgn. "logit")(5). De β -coëfficiënten van de logistische regressie zijn perfect vergelijkbaar met de β^2 parameters van de loglineaire analyse. De odds ratio neemt af indien $0 < \beta < 1$ en neemt toe indien $\beta > 1$.

Veronderstel dat we in onze *steekproef* een gemiddelde *kansverhouding* (odds ratio) hebben van bijvoorbeeld 0.33 tegen 1 om een uitgesproken negatieve houding aan te nemen tegenover migranten. Dit komt overeen met een kans van 24.8% (d.i. $0.33/(1+0.33)*100$). In de *steekproef* zal die kansverhouding toenemen of afnemen naargelang de respondent tot bepaalde categorieën van de verklarende variabelen behoort. De kansverhouding zal bv. heel wat kleiner zijn bij jongeren die hoger onderwijs volgden dan bij laaggeschoolde ouderen. Via logistische regressie is het mogelijk om (1) te zoeken en te testen welk model het best bij de waargenomen gegevens past in de *populatie* en (2) onder het aldus geselecteerde model voor de verschillende factoren en hun combinaties de effecten te berekenen die ze in de *populatie* uitoefenen op de kansverhouding (en de kans) om tot een uitgesproken negatieve houding te komen.

Bij het selecteren en testen van een model is het de bedoeling om op basis van de *waargenomen* multivariate verdeling van de data enkel die effecten te behouden die niet louter toevallig bij deze ene waarneming aanwezig zijn. We zoeken m.a.w. naar effecten die ook bij een herhaling zouden gevonden worden omdat ze eigen zijn aan de *populatie* en niet louter aan de particuliere *steekproef*.

3.2. Voorbereiding

Indien we de analyse op het niveau van België kunnen uitvoeren dan beschikken we over een grotere dataset (ongeveer 1600 eenheden) dan wanneer de analyse voor elke regio afzonderlijk moet gebeuren. Daarom moet voorafgaandelijk de vraag beantwoord worden of voor Vlaanderen, Wallonië en Brussel eenzelfde model van toepassing is. Indien dit wel het geval is, dan kunnen

mits weging (zie 2.1.) van de observaties, de drie datasets samengevoegd worden.

Omwille van het beperkt aantal eenheden is het zelfs na samentrekking van sommige categorieën (zie verder) uitgesloten om de factoren onderwijs (O), leeftijd (L), buurt (B), welstand (W) en regio (R) samen met de responsvariabele "negatieve houding tegenover migranten" (N) in de analyse op te nemen. Swyngedouw (1990: 155-191) heeft echter een methode uitgewerkt om op basis van meerdere analyses met telkens $(k-1)$ factoren uit k , toch uitspraken te doen over het effect van de k factoren. Dit houdt in dat we uit de set van vijf factoren (OLBWR) subsets van vier factoren testen waarbij we de zwakste factoren uitsluiten (L of B) om na te gaan of de regio (R) een netto-effect heeft.

Na inspectie van de relevante modellen met $(k-1)$ factoren blijkt dat de regio (R) in alle gevallen enig effect blijft hebben. Vergeleken met gelijke subgroepen in Vlaanderen en Wallonië blijkt de kans op een uitgesproken negatieve houding in Brussel hoger bij laaggeschoolde weinig welstellenden die geen Moslims in de buurt hebben en bij hogergeschoolde weinig welstellenden met Moslims in de buurt. Het gaat hier echter om een relatief zwak interactie-effect. Indien we bijgevolg voor de OBLW-set met de gewogen steekproef voor België werken moeten we er rekening mee houden dat een stuk informatie over het regio-effect over het hoofd gezien wordt.

De hier volgende analyse heeft betrekking op België als geheel (1572 observaties). De logistische analyse met een responsvariabele en de vier factoren vereist dat we het aantal categorieën per factor (zinnig) beperken om betrouwbare schattingen van de odds ratio's per combinatie van factoren te bekomen.

De responsvariabele: negatieve houding tegenover migranten

Zoals gezegd wordt deze variabele opgesplitst in twee categorieën:

N_1 = geen uitgesproken negatieve houding
($n = 1155$, d.i. 73.5%);

N_2 = een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten
($n=417$, d.i. 26.5%).

De eerstgenoemden (N_1) zijn de respondenten met ofwel een uitgesproken positieve houding (19.5%) ofwel een gemengde houding van eerder positief (25.4%) naar eerder negatief (29.5%).

Factor B: de aanwezigheid van Moslims in de buurt

Volgens deze factor verdelen de respondenten zich als volgt:

B_1 = geen Moslims in de buurt ($n = 1086$, N_2 : 24.8%);
 B_2 = wel Moslims in de buurt ($n = 486$, N_2 : 30.1%).

Bij elke categorie vermelden we tussen haakjes het absolute aantal en het percentage respondenten met een uitgesproken negatieve houding binnen die categorie. Daaruit blijkt nog eens dat het effect van de buurt niet zo belangrijk is maar we vermoeden dat dit komt omdat de aanwezigheid van migranten in de buurt pas invloed heeft als het om bepaalde types van inwoners gaat.

Factor L: de leeftijd

Wanneer we voor een leeftijdsverdeling in klassen van tien jaar de negatieve houding tegenover migranten nagaan dan valt het op dat die vooral begint toe te nemen vanaf 45 jaar en ouder. Daarom kan de leeftijd als volgt ingedeeld worden:

L_1 = jonger dan 45 jaar ($n = 887$, N_2 : 20.9%);
 L_2 = 45 jaar en ouder ($n = 685$, N_2 : 33.7%).

Factor O: het genoten onderwijs

Bij het bekijken van de variabele "genoten onderwijs" valt het op dat de negatieve houding tegenover migranten het minst aanwezig is bij degenen die hoger algemeen vormend onderwijs volgden of die een diploma behaalden van hoger onderwijs (zowel binnen als buiten de universiteit). De negatieve houding komt aanzienlijk meer voor bij degenen die alleen maar lager onderwijs of beroeps-onderwijs volgden, maar ook bij hen die hoger beroeps-onderwijs, hoger secundair technisch onderwijs of enkel lager secundair onderwijs genoten hebben. Vandaar de volgende indeling:

- O_1 - lager onderwijs of lager beroeps-onderwijs
($n = 758$, $N_2: 34.8\%$);
- O_2 - hoger beroeps-, technisch of lager middelbaar onderwijs
($n = 306$, $N_2: 27.1\%$);
- O_3 - hoger middelbaar (alg. vormend en hoger onderwijs)
($n = 508$, $N_2: 13.7\%$).

Factor W: welstand

De tweedeling weinig welstellend vs. welstellend bevat de volgende aantallen:

- W_1 = weinig welstellend ($n = 783$, $N_2: 34.1\%$);
- W_2 = welstellend ($n = 789$, $N_2: 18.9\%$).

Tot de eerste categorie van welstand (W_1) behoren grosso modo de respondenten die als alleenstaande minder dan 30.000 Bf. netto verdienen per maand of waarvan het gezinsinkomen minder dan 40.000 Bf. netto bedraagt.

3.3. Het verklaringsmodel

Tabel 2 bevat voor de verschillende combinaties van de factoren telkens de waargenomen verhouding "uitgesproken negatief vs. de anderen" (N_2/N_1), de waargenomen odds

Tabel 2: Waargenomen kansverhoudingen "uitgesproken negatieve houding tegenover migranten" tegen "geen uitgesproken negatieve houding" (N_2/N_1), waargenomen en onder het model geschatte kansen op xenofobie naar niveau van genoten onderwijs (O), leeftijd (L), aanwezigheid van Moslims in de buurt (B) en welstand (W).

Factoren O L B W	verhouding N_2/N_1	Waargenomen		Geschatte
		odds ratio	% kans N_2	% kans onder model
1 1 1 1	42/94	0.447/1	30.9	32.1
1 1 1 2	23/55	0.418/1	29.5	24.7
1 1 2 1	21/56	0.375/1	27.3	30.7
1 1 2 2	10/31	0.323/1	24.4	23.5
1 2 1 1	90/148	0.608/1	37.8	37.0
1 2 1 2	10/43	0.233/1	18.9	28.9
1 2 2 1	62/52	1.192/1	54.4	48.8
1 2 2 2	6/15	0.400/1	28.6	39.7
2 1 1 1	12/36	0.333/1	25.0	28.9
2 1 1 2	21/76	0.273/1	21.5	21.8
2 1 2 1	5/9	0.556/1	35.7	27.4
2 1 2 2	9/24	0.375/1	27.3	20.7
2 2 1 1	12/24	0.571/1	36.4	33.3
2 2 1 2	12/29	0.414/1	29.3	25.7
2 2 2 1	7/11	0.636/1	38.9	44.7
2 2 2 2	6/14	0.429/1	30.0	35.9
3 1 1 1	8/43	0.186/1	15.7	15.7
3 1 1 2	25/194	0.129/1	11.4	11.4
3 1 2 1	2/13	0.154/1	13.3	14.9
3 1 2 2	8/72	0.111/1	10.0	10.8
3 2 1 1	5/16	0.323/1	24.4	18.9
3 2 1 2	11/59	0.186/1	15.7	13.8
3 2 2 1	3/15	0.200/1	16.7	27.3
3 2 2 2	7/28	0.250/1	20.0	20.6

ratio (kansverhouding: dit is de uitgewerkte deling N_2/N_1), de waargenomen kans en tenslotte de onder het best passende model geschatte kans op een uitgesproken negatieve houding. De informatie over het model en de effectparameters volgen daarna.

De verhouding 42/94 ($=0.447$) in de eerste rij betekent dat er bij de respondenten die enkel lager onderwijs of beroepsonderwijs volgden, die jonger zijn dan 45 jaar, die in een buurt zonder Moslims leven en die weinig welvarend zijn ($O_1L_1B_1W_1$), 42 observaties zijn met een uitgesproken negatieve houding tegenover 94 anderen. Dit is een waargenomen kansverhouding (odds ratio) van 0.446 tegen 1 of een kans van 30.8% om iemand met een uitgesproken negatieve houding te hebben in die subgroep van de steekproef (6). De gewogen absolute frequenties (observaties) zijn hier afgerond tot op de eenheden.

Het best passende model dat met behulp van het AIC-criterium geselecteerd kan worden (zie voetnoot 1) is precies hetzelfde als wij gevonden hebben bij de loglineaire analyse (Billiet e.a., 1990: 169). Dit model dat van toepassing is op de data in tabel 2 (houding tegenover migranten (N) naar opleidingsniveau (O), leeftijd (L), buurt (B) en welstand (W)) ziet er als volgt uit:

Model	L*	Prob.	df.	AIC
L,O,B,W,B*L	10.91	0.861	17	10740.11

In de loglineaire analyse werd dit model als volgt voorgesteld: NW,NBL,NO,WBLO. Het enige verschil betreft de notatie(7) en de omstandigheid dat deze keer de lagere-orde effecten B en L moeten genoteerd worden ook al zitten ze impliciet in B*L. Aangezien ook niet hiërarchische modellen mogelijk zijn is hun aanwezigheid immers hier niet langer vanzelfsprekend.

Alhoewel we hier in de mogelijkheid verkeerden om het effect van de buurt te laten vallen (B) en toch de interactie van buurt en leeftijd op te nemen (B*L) blijkt dat het zwakke effect van Moslims in de buurt op

zichzelf toch best in het model behouden blijft ($L^2 = 2.70$, $df = 1$, $p = 0.101$). Verder is er een effect van de factor onderwijs (O), leeftijd (L) en welstand (W).

Op basis van de teststatistiek L^2 (de zgn. "log-likelihood") die een maat is van afwijking van de geobserveerde tabel t.o.v. de verwachte tabel indien het model wordt aanvaard, kan over de aanvaardbaarheid van een model geoordeeld worden. Met 17 vrijheidsgraden blijkt dat zo'n afwijking heel waarschijnlijk is indien het model "waar" is in de populatie (prob. = 0.861). De geschatte effectparameters onder dit model zijn opgenomen in de volgende tabel.

Tabel 3: De onder het model geschatte additieve parameters (τ), de standaardfouten (S_τ) en de multiplicatieve parameters (β) (bemerkt dat $\beta = e^\tau$) (8)

Effect	τ	S_τ	τ/S_τ	β
Alg. gemiddelde (N_2)	-1.084	0.071	-15.285	0.338
Onderwijs				
O_2	0.201	0.101	1.996	1.223
O_3	-0.566	0.105	-5.377	0.568
Leeftijd				
L_2	0.245	0.065	3.765	1.277
Buurt				
B_2	0.105	0.063	1.651	1.110
Welstand				
W_2	-0.184	0.068	-2.701	0.831
Buurt* Leeft				
$B_2 * L_2$	0.137	0.064	2.154	1.147

Uit de β -parameters kunnen ook de parameters van de overige categorieën afgeleid worden door de inverse te nemen bij dichotome variabelen. Zo is de parameter die bij de minder dan 45-jarigen hoort (L_1) gelijk aan

$1/1.277$, d.i. 0.825 . Voor het lager onderwijs (O_1) moet men de inverse nemen van het product van de twee andere parameters: $1/(1.223*0.568)$, d.i. 1.44 .

De β -parameters schatten de netto-effecten van de verschillende factoren op de (geometrisch) gemiddelde kansverhouding van de uitgesproken negatieve houding vs. de niet uitgesproken negatieve houding; deze is $0.338/1$ wat overeenkomt met een kans van 25.3% . Naarmate een β -parameter kleiner is dan 1 zal die een negatief effect hebben op de negatieve houding tegenover migranten, d.w.z. de kansverhouding doen afnemen. Naarmate een parameter groter is dan 1 neemt de kansverhouding toe.

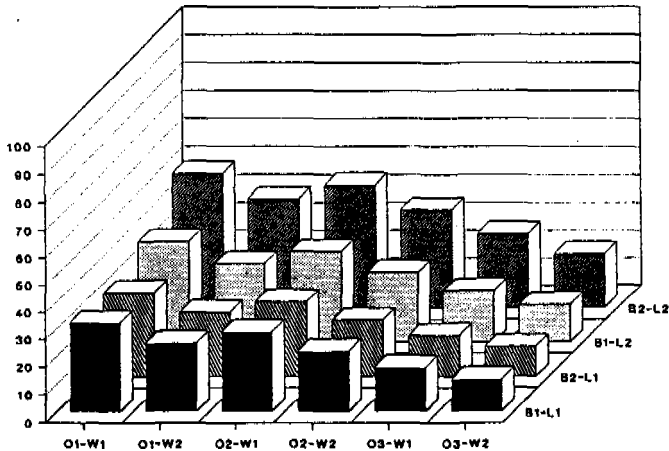
Uit de parameters blijkt dat het sterkste effect uitgaat van het opleidingsniveau. Wanneer men enkel lager onderwijs of beroepsonderwijs gevolgd heeft, dan neemt de kansverhouding op een wel vs. niet uitgesproken negatief (geometrisch) gemiddeld met 44% toe ($\beta_1^0 = 1.44$), alle andere factoren gelijk blijvend. Als men hoger algemeen vormend onderwijs volgde dan neemt die kansverhouding met 43% af ($1-0.568*100$). Daarna volgt de leeftijd. Als men ouder is dan 45 jaar dan neemt de kansverhouding op een wel vs. niet uitgesproken negatieve houding met bijna 28% toe. Men kan op een analoge wijze de andere effecten berekenen.

Op basis van die effecten kunnen de kansen voor elke combinatie van kenmerken berekend worden. Zo wordt de kansverhouding bij iemand die enkel lager onderwijs of beroepsonderwijs volgde, ouder is dan 45 jaar, Moslims in de buurt heeft en bovendien weinig welstellend is $0.338*1.44*1.277*1.11*(1/0.831)*1.147 = 0.957$ tegen 1 . Dit is een kans van $0.957/(1+0.957) = 48.8\%$ (Zie de zevende rij in tabel 2).

De geschatte kansen die bij elke combinatie van factoren behoren (laatste kolom van tabel 2) zijn weergegeven in onderstaande blokdiagram. Laten we beginnen met de eerste en de derde rij van de grafiek te vergelijken met de tweede en de vierde rij. Voor elke mogelijke combinatie van het opleidingsniveau (O_1 -Lager, O_2 -Technisch en Beroeps, O_3 -Hoger) en de factor welstand (W_1 -weinig,

W_2 -veel) is de kans op een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten kleiner als men jonger is dan 45 jaar (L_1). De kansen blijven nagenoeg gelijk of nemen eerder af als er bij deze -45-jarigen Moslims in de buurt (B_2) wonen (de tweede en eerste rij in het blokdiagram vergelijken). Door dit interactie-effect bleef in tabel 1 het effect van de buurt verborgen. De kansen nemen daarentegen toe als het om ouderen dan 45 jaar gaat (L_2) met Moslims in de buurt (de derde en vierde rij in het blokdiagram vergelijken); bij dezen heeft de aanwezigheid in de buurt dus een negatief effect (d.i. de interactie $B*L$).

Grafiek 1: Kansen op een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten, naar opleiding (O), leeftijd (L), buurt (B) en welstand (W) (België)

Verder blijkt dat binnen elke rij de kansen in de twee laagste opleidingsniveaus (O_1 en O_2) nagenoeg gelijk zijn en dat het gebrek aan welstand eveneens zijn effect heeft. De kansen dalen steeds als het om hoger opgeleiden gaat.

4. Op zoek naar een verdere verklaring

Binnen elk van de combinaties met gelijke waarden voor de vier onderzochte factoren vinden we steeds een aantal respondenten die uitgesproken negatief zijn tegenover migranten en een aantal anderen. We kunnen bijgevolg op zoek gaan naar nog andere verschillen tussen die subgroepen. Vanzelfsprekend kan dit maar op een betrouwbare wijze gebeuren voor die subgroepen die een voldoende aantal eenheden tellen. Slechts een viertal subgroepen komt voor verdere analyse in aanmerking. We kunnen twee beslissingen nemen die ons toelaten om toch een tiental van de oorspronkelijke 24 combinaties verder betrouwbaar te onderzoeken. Dit gaat ten koste van enig verlies aan informatie.

Uit het vorige is gebleken dat er zeer weinig verschillen bestaan in de kans op een uitgesproken negatieve houding tussen degenen die enkel lager of beroepsonderwijs volgden (O_1) en zij die lager algemeen vormend of technisch onderwijs gevolgd hebben (O_2). Zonder veel verlies aan informatie is het bijgevolg mogelijk om die twee categorieën samen te nemen. Op die wijze vergroten de aantallen van de vergelijkingsgroepen en krijgen we telkens twee oorspronkelijke subgroepen samen.

Om de vergelijking in alle scherpste door te voeren zou het aangewezen zijn om alleen de twee uitersten van de NEGOUT-schaal te vergelijken, de uitgesproken negatieve houding (score 4) en de meest positieve houding (score 1). Deze laatste telt echter nog steeds te weinig eenheden. Daarom worden de NEGOUT-klassen 1 en 2 samengenomen (een eerder positieve houding).

Na deze beslissingen is de verdere analyse mogelijk voor vijf groepen (d.i. tien van de oorspronkelijke combinaties uit tabel 2). In tabel 4 worden ze alle vijf beschreven en wordt aangeduid hoe groot ze in omvang zijn met daarnaast de aantallen in de eerder positieve houding en in de uitgesproken negatieve houding (de matig negatieve houding laten we buiten beschouwing).

Tabel 4: Identificatie van verschillende groepen voor verdere analyse.

Groeps- nummer	Omschrijving	Totaal aantal	Aantal eerder positief	Aantal uitgesproken negatief
1	Geen algemeen vormend of hoger onderwijs, jonger dan 45 jaar, geen Moslims in buurt, weinig welstand.	189	82	52
2	Geen algemeen vormend of hoger onderwijs, jonger dan 45 jaar, geen Moslims in buurt meer welstand	182	70	42
3	Geen algemeen vormend of hoger onderwijs, ouder dan 45 jaar, geen Moslims in buurt weinig welstand	275	90	96
4	Geen algemeen vormend of hoger onderwijs, ouder dan 45 jaar, Moslims in buurt weinig welstand	130	32	66
5	Wel algemeen vormend of hoger onderwijs, jonger dan 45 jaar, geen Moslims in buurt weinig welstand	219	142	25

Voor deze groepen zal nu nagegaan worden naar welke bijkomende kenmerken zij met een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten verschillen van hen met een eerder positieve houding. Per contrastgroep geven we de percentages die de overeenkomstige eigenschap bezitten (de absolute aantallen staan in de vorige tabel 4).

De bijkomend onderzochte eigenschappen kunnen in verschillende categorieën ingedeeld worden. Vooreerst gaan we na wat binnen elke subgroep het aandeel is van degenen die zich het meest machteloos voelen (score 4 van ANOMIE). Daarna volgen enkele kenmerken die betrekking hebben op de integratie in het verenigingsleven (kerkelijkheid, lidmaatschap van verenigingen) en de zuilbetrokkenheid (mutualiteit). Vervolgens hebben verscheidene kenmerken betrekking op de werksituatie en de materiële omstandigheden (betaald werk hebben, ooit werkloos geweest zijn, moeten bezuinigen, zich onrechtvaardig behandeld voelen, een huurwoning betrekken). Dit wordt gevolgd door enkele buurtkenmerken (vrienden in de buurt en zich zorgen maken over de buurt).

Daarna komen kenmerken aan bod die rechtstreeks te maken hebben met de ervaring van migranten (meestal Moslims), met name het hebben van Moslims als vrienden, rechtstreekse contacten met migranten, persoonlijk migranten kennen, negatieve en positieve ervaringen, zich storen aan sommige gebruiken of er waardering voor opbrengen. De lijst wordt afgesloten met een schatting van het percentage respondenten voor wie het migrantenprobleem wel degelijk een ernstig probleem is. Naast de opinierichting hebben wij immers ook de zgn. opiniesterkte gemeten, d.i. de mate van betrokkenheid bij het probleem (Billiet e.a., 1990: 180-182).

4.1. De weinig geschoolden, jonger dan 45 jaar in buurten zonder Moslims (groep 1 en 2)

De verschillen die we bij deze subgroepen vaststellen (horizontaal vergelijken) bevestigen in grote lijnen hetgeen wij konden afleiden uit de vier verklarende factoren. Een aanzienlijk aantal van de minder welstellende

(groep 1) *xenofobe* respondenten voelt zich machteloos en is ooit werkloos geweest, heeft geen betaald werk en moet bezuinigen op de uitgaven (zie tabel 5). Zij hebben ook meer negatieve en minder positieve ervaringen met migranten. Ze storen zich veel meer aan de gebruiken van migranten en kunnen er nauwelijks waardering voor opbrengen. Bovendien is het migrantenvraagstuk voor de meerderheid (bijna 53%) echt een probleem.

Voor de meer welstellenden (groep 2) is dit in grote lijnen hetzelfde met uitzondering van enkele kenmerken die op de arbeidssituatie betrekking hebben: onder degenen met een positieve houding moeten er minder bezuinigen en zijn er minder die een woning huren. Er is daar ook een aanzienlijk verschil wat de betrokkenheid bij het verenigingsleven (en de kerkelijkheid) aangaat. Er is weinig verschil inzake positieve ervaringen (relatief veel) en het zich storen aan bepaalde gebruiken. Anderzijds wordt meer waardering opgebracht voor sommige gebruiken van migranten maar dit verschilt zeer sterk naargelang men al of niet een *xenofobe* houding aanneemt. Ook de betrokkenheid bij het probleem verschilt, maar het ligt toch lager dan bij groep 1.

4.2. Weinig-geschoolden, ouder dan 45 jaar die minder welstellend zijn (groep 3 en 4)

De volgende twee subgroepen verschillen van elkaar inzake de aanwezigheid van Moslims in de buurt (tabel 6). Bij degenen met een negatieve houding is het gevoel van machteloosheid hier nog veel uitdrukkelijker aanwezig dan bij de vorige twee groepen. Deze ouderen dan 45 jaar blijken het moeilijker te hebben in hun maatschappelijke relaties. De verschillen tussen de respondenten met een positieve en de respondenten met een negatieve houding tegenover migranten zijn op dit vlak aanzienlijk.

Binnen de groep zonder Moslims in de buurt (groep 3) stellen we in vergelijking met de vorige groepen en met groep 4 vooral een verschil vast wat de ervaring van werkloosheid aangaat. Zoals bij groep 1 zijn er grote verschillen inzake de positieve ervaringen, het zich

EEN SOCIOLOGISCHE VERKLARING VAN DE XENOFOBIE IN BELGIE

Tabel 5: Contrast-analyse voor de respondenten jonger dan 45 jaar zonder algemeen vormend of hoger onderwijs, in buurten zonder Moslims en niet (groep 1) of wel (groep 2) welstellend (percentages).

Eigenschap	Groep 1		Groep 2	
	positief	negatief	positief	negatief
-machteloos (anomie=4)	22.9	57.7	3.5	29.5
-kerkelijk	29.6	17.1	33.6	20.7
-bij verenigingen	36.2	13.3	54.0	21.9
-christ. mutualiteit	58.2	31.8	50.4	39.5
-social. mutualiteit	26.9	42.5	27.9	28.1
-geen betaald werk	29.6	45.7	13.9	11.5
-ooit werkloos	33.3	38.9	21.0	25.1
-moet bezuinigen	36.3	42.0	26.2	39.6
-onrechtv. behandeld	12.5	26.6	11.2	26.9
-huurwoning	27.3	41.6	13.9	26.9
-vrienden in buurt	61.7	63.9	73.0	68.4
-zorgen over buurt	9.4	22.9	12.4	9.9
-Moslims als vrienden	18.9	9.3	25.3	8.0
-rechtstreeks contact met vreemdelingen	42.6	30.7	51.7	46.2
-persoonlijk kennen	24.9	22.9	7.0	28.6
-negatieve ervaringen	18.1	37.1	16.8	41.3
-positieve ervaringen	52.5	25.2	54.4	48.9
-geweld ervaren	7.1	9.9	7.0	11.4
-storende gebruiken	42.6	66.6	65.3	66.1
-waardeert gebruiken	41.3	14.6	57.5	27.7
-migrantenprobleem is belangrijk	12.6	52.9	9.8	41.3

Tabel 6: Contrast-analyse voor de respondenten ouder dan 45 jaar zonder algemeen vormend of hoger onderwijs die niet welstellend zijn en die geen (groep 3) of wel (groep 4) Moslims in de buurt hebben (percentages).

Eigenschap	Groep 3		Groep 4	
	positief	negatief	positief	negatief
-machteloos (anomie=4)	24.7	71.6	17.2	66.4
-kerkelijk	55.2	21.6	51.2	38.9
-bij verenigingen	40.3	31.4	44.9	27.2
-christ. mutualiteit	57.8	43.1	52.3	41.3
-social. mutualiteit	20.6	31.9	21.9	30.5
-geen betaald werk	82.5	86.9	73.8	86.0
-ooit werkloos	5.4	17.4	7.7	7.5
-onrechtv. behandeld	22.2	29.0	12.3	22.6
-moet bezuinigen	33.1	41.6	46.5	49.6
-huurwoning	13.6	16.9	32.1	32.9
-vrienden in buurt	67.4	63.3	63.2	56.0
-zorgen over buurt	4.2	18.2	13.6	30.4
-Moslims als vrienden	7.6	4.4	24.0	4.1
-rechtstreeks contact met vreemdelingen	18.2	15.3	46.9	18.0
-persoonlijk kennen	25.3	22.7	48.4	22.2
-negatieve ervaringen	10.8	19.6	23.9	32.1
-positieve ervaringen	39.8	26.4	70.5	18.3
-geweld ervaren	4.0	6.0	10.2	10.9
-storende gebruiken	53.1	63.5	54.2	70.5
-waardeert gebruiken	42.5	22.6	64.1	34.0
-migrantenprobleem is belangrijk	7.4	38.7	16.6	50.0

storen aan sommige gebruiken van migranten en de waardering.

De groep met Moslims in de buurt (groep 4) valt vooral op door grote verschillen inzake het lidmaatschap van verenigingen, het zich onrechtvaardig behandeld weten en verder m.b.t. vrijwel alle kenmerken die met contacten met migranten te maken hebben. Onder de xenofobe respondenten van groep 4 is de betrokkenheid bij het migrantenprobleem, evenals bij groep 1, aanzienlijk.

4.3. Eerder welstellende hoger opgeleiden beneden 45 jaar in buurten zonder Moslims

Waar liggen in deze groep, waarin de xenofobe houding weinig voorkomt (11.4%), de voornaamste verschillen tussen de meerderheid met een positieve houding en de minderheid die weerstand heeft tegen migranten? Het eerste wat opvalt is het zeer aanzienlijk verschil inzake kerkelijkheid en het deelnemen aan het verenigingsleven. Het gevoel van machteloosheid komt zeer weinig voor maar discrimineert tussen de twee categorieën. Hetzelfde geldt voor het zich onrechtvaardig behandeld voelen. Gegeven de eerder gunstige objectieve kenmerken zou dit kunnen wijzen op subjectieve deprivatie.

Negatieve ervaringen met migranten komen in de twee categorieën in vergelijking met de andere groepen relatief veel voor; het meest bij degenen met een negatieve houding. Het grootste verschil ligt echter op het vlak van rechtstreekse contacten en vriendschappen en vooral in het *ontbreken van positieve ervaringen*. In deze groep stoort men zich het meest aan sommige gewoonten en gebruiken van de migranten. Dit is niet zo verwonderlijk vermits de sociale afstand tussen deze categorieën van respondenten op etnisch-cultureel en op sociaal-economisch en professioneel gebied aanzienlijk is. Men mag dan ook aannemen dat de rechtstreekse contacten en persoonlijke vriendschappen op eerder geprivilegeerde migranten betrekking hebben. Niettemin hangt dit samen

Tabel 7: Contrast-analyse voor de respondenten jonger dan 45 jaar met algemeen vormend of hoger onderwijs die welstellend zijn en die in buurten zonder Moslims wonen (groep 5) (percentages).

Eigenschap	Groep 5	
	positief	negatief
-machteloos (anomie=4)	1.9	18.7
-kerkelijk	40.6	20.0
-bij verenigingen	52.0	13.4
-christ. mutualiteit	60.7	31.3
-social. mutualiteit	12.1	25.1
-geen betaald werk	26.9	31.2
-ooit werkloos	17.3	17.5
-onrechtv. behandeld	8.9	23.1
-moet bezuinigen	26.0	10.8
-huurwoning	21.6	22.5
-vrienden in buurt	74.4	69.3
-zorgen over buurt	19.0	22.5
-Moslims als vrienden	20.0	1.2
-rechtstreeks contact met vreemdelingen	59.1	27.2
-persoonlijk kennen	28.8	8.8
-negatieve ervaringen	29.9	38.4
-positieve ervaringen	66.0	20.5
-geweld ervaren	13.5	14.1
-storende gebruiken	73.2	90.4
-waardeert gebruiken	69.3	28.1
-migrantenprobleem is belangrijk	7.5	45.9

met een minder xenofobe houding tegenover migranten in het algemeen.

5. Een interpretatie van de verklaringsmodellen

Tot nu werd de verklaring voor de toename van de kans om een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten te ontwikkelen vrijwel uitsluitend besproken in empirische termen, d.i. het netto-effect van de verschillende factoren op de responsvariabele. Het model kan echter ook geïnterpreteerd worden in het licht van de maatschappelijke betekenis die de verschillende factoren hebben. Door zo'n interpretatie stappen we over van een strikt empirische taal naar een theoretische verklaring die bijkomend inzicht geeft in maatschappelijke processen. Deze interpretatie moet kloppen met de bevindingen maar er zijn meerdere interpretaties mogelijk op basis van eenzelfde model.

De omstandigheid dat de kans op een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten betekenisvol hoger is bij degenen die geen hoger secundair algemeen vormend onderwijs of geen hoger onderwijs genoten hebben en bij degenen die minder welstellend zijn zou er kunnen op wijzen dat in die maatschappelijke geledingen de aanwezigheid van migranten als een bedreiging voor de tewerkstelling en de welstand wordt ervaren. Dit klopt echter niet helemaal vermits men dan zou verwachten dat de kans afneemt van zodra men een hoger secundaire technische of beroepsopleiding heeft omdat hierdoor de tewerkstellingskansen toch groter zijn dan wanneer enkel lager onderwijs of lager beroepsonderwijs werd gevolgd.

De factor "opleidingsniveau" betekent daarom vermoedelijk veel meer dan kans op tewerkstelling en welstand. Niet zozeer het niveau blijkt immers een rol te spelen, maar wel de aard van het genoten onderwijs, met name een al of niet algemene vorming. Dit zou kunnen wijzen op de invloed van een algemene historische, literaire, culturele en maatschappelijke vorming die het louter technische overstijgt. Men mag veronderstellen dat via de algemene vorming een grotere openheid naar

andere culturen aanwezig is en dat bovendien het denken in termen van maatschappelijke oorzaken en gevolgen sterker ontwikkeld is. Dit zou kunnen betekenen dat tegenslagen in het persoonlijk leven of maatschappelijke crisissituaties minder vlug toegeschreven worden aan vreemde bevolkingsgroepen en beter in hun multi-causaliteit en complexiteit gevat worden. Het irrationeel aanwijzen van zondebokken maakt zo plaats voor meer genuanceerde verklaringsschema's over sociale problemen. Via "onderwijs" meten we m.a.w. meer dan materiële welstand of sociale status. We meten ook een andere wijze van maatschappelijke omgang en reflectie. Bovendien wijst het genoten hebben van hoger onderwijs ook op een andere sociale afkomst en een verschillend cultureel klimaat waarin direct materiële waarden minder belangrijk geacht worden.

Men moet er rekening mee houden dat het effect van het onderwijs hier overschat wordt. De mogelijkheid bestaat immers dat de hogeropgeleiden qua negatieve houding eigenlijk niet zozeer van de anderen verschillen maar dat zij, omwille van hun achtergrond, de simpele items uit het survey-interview niet "durven" beamen. Indien dit het geval zou zijn, dan zou onze conclusie gewoon steunen op het hanteren van een verschillende responsfunctie naargelang van het opleidingsniveau en niet op een werkelijk effect (Van der Zouwen, 1977). We hebben deze mogelijkheid onderzocht door dezelfde modellen te testen met het "ontzeggen van alle rechten aan migranten" als responsvariabele. De concrete onderwerpen en de andere vraagvorm van deze items zijn veel minder onderhevig aan kunstmatige effecten dan de NEGOUT-items. Uit de analyse blijkt dat de factor opleiding effect blijft hebben, maar het effect is wel zwakker. Dit kan er op wijzen dat in de besproken modellen het effect van de opleiding een beetje overschat werd om de vermelde reden, maar dat het toch reëel is.

De leeftijd in combinatie met de aanwezigheid van Moslims in de buurt zou eveneens op verschillende processen kunnen wijzen. Het is geweten dat leeftijd positief samenhangt met een hogere mate van conservatisme.

Men voelt zich sterker bedreigd in de tradities door de opvallende aanwezigheid van vreemdelingen. Maar de interactie met de aanwezigheid in de buurt zou er kunnen op wijzen dat het hier gaat om zeer concrete ervaringen van ouderen die bijzonder vatbaar zijn voor allerlei gebeurtenissen in de leefomgeving. Men heeft meer last van lawaai, men voelt zich vlugger bedreigd, er wordt gemakkelijker vergeleken tussen vroeger, nu en wat het zal worden. Jongeren kunnen gemakkelijker weg uit de buurt en als ze er blijven is dit vermoedelijk meer een eigen keuze.

Dit wordt trouwens bevestigd door de analyse van de subgroepen. De ouderen die in buurten met Moslims wonen maken zich meer zorgen over de buurt. Ze hebben bijzonder weinig goede ervaringen met Moslims als ze er negatief tegenover staan. Men zou bijgevolg kunnen stellen dat naast een algemene dispositie voor het afwijzend staan tegenover migranten, heel concrete ervaringen en vooral het ontbreken van goede ervaringen met "vreemden" een belemmering zijn voor een meer positieve houding. Dit laatste is ook het geval voor de welstellende hoger geschoolden die jonger dan 45 jaar zijn.

Het materiële speelt natuurlijk ook mee. Degenen die (bovendien) sociaal-economisch zwak staan na de economische recessie ervaren nog scherper de concurrentie op de markt van arbeid, woningen en sociale voorzieningen. Zowel voor de ouderen, die vroegtijdig het arbeidscircuit hebben verlaten, als voor de generatie van veertigers, die tijdens de jaren zeventig uit de boot vielen, is de economische groei van de voorbije vijf jaar eerder een bron van bijkomende frustratie. Men vergelijkt immers en men voelt zich relatief armer dan degenen die na hen komen.

Een van de meest aanzienlijke verschillen tussen degenen met een uitgesproken negatieve houding en de anderen ligt in een algemene houding van wantrouwen in andere mensen en weinig vertrouwen in de toekomst en in de eigen mogelijkheden, zoals dit met de anomieschaal werd gemeten. Dit uit zich ook in het zich onrechtvaardig be-

handeld voelen en hangt ook samen met een geringe participatie aan het maatschappelijk leven. Het subjectief gevoel van vereenzaming dat daar in een aantal gevallen vermoedelijk mee samenhangt, contrasteert met het intens groepsleven bij de Moslims.

Het subjectief gevoel van maatschappelijke machteloosheid hangt uiteraard sterk samen met een objectief gebrek aan bestaanszekerheid wat het ondermeer voor die categorie mensen onmogelijk maakt om zelf hun woonomgeving te kiezen. De schuld voor deze toestand van ongenoegen wordt geschoven op de migranten en de aanwezigheid van migranten kan de machteloosheid nog doen toenemen. De bekende theorie over frustratie-agressie-verplaatsing (Adorno, e.a., 1950) en de "zondebok" (Dollard, 1939) krijgt hier een bevestiging. Maar dit geldt niet voor alle onderzochte categorieën. Bij de hoger opgeleide welstellenden gaat het vermoedelijk veeleer om een subjectieve deprivatie en in het algemeen wegen de concrete ervaringen met migranten hier sterker door.

Een van de zwakke punten van het onderzoek naar houdingen via verbale expressies als reactie op een vragenlijst is doorgaans dat men er weinig inzicht mee verwerft in wat mensen in feite zouden doen in het werkelijke leven. De spanning tussen een attitude en feitelijk gedrag is een vast gegeven in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek (Lapiere, 1934; Deutscher, 1966). Houdingen zijn geen goede voorspellers van gedragingen. Mensen doen vaak niet wat ze in een vragenlijst beweren te zullen doen (Billiet, Loosveldt en Waterplas, 1984: 210-213). Daarom is het vanuit het oogpunt van het beleid van belang om proberen te schatten in hoever de burgers die een negatieve houding hebben tegenover een attitude-object, bereid zijn iets te ondernemen.

Binnen het kader van de methodologie van het survey-onderzoek hebben Schuman en Presser dit probleem benaderd vanuit de invalshoek van het concept "attitudesterkte" (Schuman en Presser, 1981). Hierbij wordt onderscheid

gemaakt tussen de richting van een opinie of houding (van uitgesproken voor naar uitgesproken tegen) en de sterkte van die opinie, d.i. de mate waarin de respondent bij het probleem betrokken is. Zeer betrokken respondenten zouden vlugger bereid zijn handelend op te treden. Bij hen zou het minder om een vrijblijvende houding gaan.

Wij hebben hier aangetoond dat de mate van betrokkenheid bij het probleem zeer sterk verschilt naargelang van de houding tegenover migranten. De vurigen voor wie het om een belangrijk probleem gaat vindt men hoofdzakelijk onder de uitgesproken tegenstanders. Van degenen met een eerder positieve houding is slechts 9% echt bij het probleem betrokken. Daarentegen is bij ruim de helft van de Belgen met een uitgesproken negatieve houding het migrantenvraagstuk een ernstig probleem. Bij dezen is de gedragsbereidheid groter, ondermeer stemgedrag onder invloed van het migrantenprobleem.

6. Besluit

Een belangrijke bron van xenofobie vindt men in een combinatie van de volgende kenmerken: het niet genoten hebben van algemeen vormend onderwijs; een lage welstand; het wonen in de nabijheid van Moslims en van oudere leeftijd zijn. Als al deze indicaties negatief zijn, dan bedraagt de kans op een uitgesproken negatieve houding 49%. Als daarentegen alle indicaties gunstig zijn dan is dat amper 11%. Verder onderzoek van sommige subgroepen die uit combinaties van die vier factoren gevormd worden laat toe om een zicht te krijgen op bijkomende kenmerken die de xenofobie in de hand werken. De voornaamste hiervan is het zich maatschappelijk machteloos voelen (geen vat hebben op het eigen leven, weinig vertrouwen in de toekomst en in de anderen). Naast kenmerken die een verdere specificatie zijn van de vermelde factoren (o.m. werkloosheid, moeten bezuinigen,...) blijken gebrekkige sociale contacten en de concrete ervaringen met migranten (vooral het ontbreken van aangename ervaringen) eveneens van belang te zijn. De

uitgesproken xenofobe Belgen zijn sterker bij het probleem betrokken dan de anderen.

In het licht van deze bevindingen en van vaststellingen over het effect van de media hebben wij ervoor gepleit om in sommige gevallen een impliciet beleid te voeren omdat maatregelen die in de ogen van de bevolking de migranten bevoordelen voor gevolg hebben dat de weerstand tegen de migranten toeneemt. De omstandigheid dat het Vlaams Blok hier voortdurend duidend optreedt is daar niet vreemd aan.

Wat wordt bedoeld met 'impliciet beleid'? Vooreerst dat de migranten waar dit enigszins kan niet als een aparte doelgroep voorgesteld worden. Sommige maatregelen zijn mogelijk binnen het kader van een algemeen sociaal beleid dat de kansarmoede bij migranten en Belgen aanpakt. Vanzelfsprekend sluit dit niet uit dat expliciete maatregelen getroffen worden die op specifieke doelgroepen betrekking hebben. Vooral met het oog op de gelijkheid van kansen inzake onderwijs zijn hoogdringend *specifieke* maatregelen nodig wil men vermijden dat het probleem in de toekomst totaal onoplosbaar blijft. Maatregelen naar de jongeren toe stoten op weinig weerstand in de publieke opinie. Op de tweede plaats verwijst 'impliciet' naar de sensibilisering en naar de aanwezigheid van migranten in de media. De kans is niet gering dat groots opgezette belerende campagnes tegen racisme het omgekeerde effect hebben. Momenteel zijn de migranten in de media vooral aanwezig via aparte programma's of naar aanleiding van conflicten. Moslims als 'gewone' mensen tonen in andere programma's (samen met autochtonen) is eveneens een aspect van impliciet beleid.

Juist omwille van de gemengde gevoelens en de vooroordelen bij de Belgen zal het nodig zijn om elke beleidsmaatregel vanuit het aspect impliciet-expliciet te beoordelen. Zoniet kunnen positieve maatregelen negatieve effecten hebben.

VOETNOTEN

- (1) *AIC* is gebaseerd op de mate van overeenstemming tussen een geselecteerd model en het onbekende ware model, gemeten via Kullback-Leibler's Informatiemaat (de zgn. negatieve entropie). *AIC* is een functie van het aantal observaties in de tabel (N), de cel-frequenties, het aantal cellen, de likelihood ratio (L^2) en het aantal vrijheidsgraden (df). Binnen de context van een particuliere tabel hangt *AIC* enkel af van L^2 en van df aangezien de andere parameters gefixeerd zijn. In loglineaire modellen corrigeert *AIC* de log-likelihood ratio voor het aantal vrijheidsgraden ($AIC = L^2 - 2df$). Daarom kan dit ook opgevat worden als een formalisering van de idee van "spaarzaamheid". Het model met de minimale *AIC* schatting (*Minimal AIC Estimation: MAICE*) minimaliseert de afstand tussen het gekozen model en het onbekende ware model in de populatie (Sakamoto et al., 1982; Sakamoto, 1986; Daemen, 1988; Swyngedouw, 1990: 136-139). Binnen de onderzoeksgroep werd door L. Daemen een computerprogramma ontwikkeld (*LOG_SCAN*) dat alle mogelijke modellen aftast, de noodzakelijke statistieken waaronder de *AIC*'s berekent en vervolgens de modellen sorteert in volgorde van grootte van het *AIC* te beginnen met het minimum (het *MAICE*-model).
- (2) Een LISREL-analyse met de factorscores (voor latente variabelen) i.p.v. ordinale schalen.
- (3) Een beleidsvoorbereidend onderzoek in opdracht van de Minister en de Staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid. Naast de auteurs van dit artikel werd ook medewerking verleend door Geert Loosveldt, Jan Vanhoutvinck (Dept. Sociologie) en Hans Dewitte (HIVA).
- (4) De standaardfouten (voor percentages) voor dit soort steekproeven zijn van de grootte-orde van 1.03 tot 3.18 afhankelijk van de regio en van de spreiding van een kenmerk in en tussen de clusters. Ze zijn ten hoogste 0.9 punten hoger dan bij

vergelijkbare zuivere toevalssteekproeven. Dit kan veel lijken in vergelijking met de gepubliceerde standaardfouten van doorsnee opinie-onderzoeken, maar die standaardfouten zijn daar meestal foutief weergegeven (fors onderschat) want de quatasteekproeven van de onderzoeksbureau's zijn ook tweetrapssteekproeven (als ze al toevallig mogen genoemd worden).

- (5) $\ln(p/(1-p)) = \tau_0 + \tau_1 X_1 + \tau_2 X_2 + \tau_3 X_3 \dots + \tau_n X_n$.
 (p: proportie succes in een cel gevormd door elke combinatie van alle factoren; ln: natuurlijk met grondtal e).

We kunnen van dit additief lineair model overstappen naar een multiplicatief model door het antilogaritme te nemen van beide zijden van de vergelijking (het "probit" model). Dan schatten de β -parameters ($\beta = e^\tau$) in welke mate het behoren tot de ene categorie van een onafhankelijke variabele i.p.v. tot een andere categorie, de odds multipliceert, alle overige factoren gelijkblijvend.

- (6) Het percentage bekommt men als volgt:
 $.446/1.446*100 = 30.8\%$, dit is hetzelfde als $42/(42+94)*100$.

- (7) Bemerkt dat de notering van de effecten bij de log-lineaire analyse verschilt van de notering bij logistische regressie. Waar in de loglineaire analyse de associaties tussen buurt (B) en negatieve houding tegenover migranten (N) voorgesteld wordt door NB wordt dit in de logistische regressie gewoon B. Dit geldt eveneens voor de andere effecten.

- (8) De kolom onder τ/S_τ (de coëfficiënt gedeeld door zijn standaardfout) van tabel 3 laat toe om de overschrijdings-kansen te bepalen. Alle effecten zijn significant op niveau 0.05 met uitzondering van de buurt. Dit effect is significant op niveau 0.10.

BIBLIOGRAFIE

- ADORNO, T.W., FRENKEL-BRUNSWIK, E., LEVINSON, D.J. en SANFORD, R.N. (1950) *The authoritarian personality*, New York, Harper.
- BERGER, P.L. en BERGER, B. (1972) *Sociologie. Een biografisch opzet*, Bilthoven, Ambo.
- BILLIET, J. en SWYNGEDOUW, M. (1982) *De overgang naar het Universitair onderwijs. Een replicatie-onderzoek met behulp van loglineaire analyse*, Leuven, SOI.
- BILLIET, J., LOOSVELDT, G. en WATERPLAS, L. (1984) *Het survey-interview onderzocht. Effecten van het ontwerp en gebruik van vragenlijsten op de kwaliteit van de antwoorden*, Leuven, S.O.I.
- BILLIET, J., CARTON, A en HUYS, R. (1990) *Onbekend of Onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*, Leuven, S.O.I./Dept. Sociologie.
- DAEMEN, L. (1988) LOG_SCAN: A program to select log-linear models by minimizing Akaike's Information Criterion. Version 1.0., K.U.Leuven, Department of Sociology.
- DEUTSCHER, I. (1966) 'Words and deeds: social sciences and social policy', *Social Problems*, 13: 235-254.
- EISINGA, R.N. en SCHEEPERS, P.L.N. (1989) *Etnocentrisme in Nederland*, Nijmegen, Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- LAPIERE, R.T. (1934) 'Attitudes vs. actions', *Social Forces*, 13: 230-237.
- DOLLARD, J. e.a. (1939) *Frustration and aggression*, New Haven, Yale University Press.
- PYNDICK, R. and RUBINFELD, L. (1981) *Econometric Models and Economic Forecasts*, Mc Graw Hill.
- SAKAMOTO, Y. (1982) 'Efficient use of Akaike's information Criterion for model relation in high dimen-

sional contingency tables analysis', *Metron*, 257-275.

SAKAMOTO, Y., ISHIGURO, M. and KITAGAWA, G. (1986) *Akaike Information Criterion Statistics*, Dordrecht.

SWYNGEDOUW, M. (1990) *De keuze van de kiezer. Naar een verbetering van de schattingen van verschuivingen en partijvoorkeur bij opeenvolgende verkiezingen en peilingen*, Leuven/Rotterdam, SOI/BMG.

UPTON, G.J.G. (1978) *The Analysis of Cross-tabulated Data*, New York, Wiley & Sons.

VAN DER ZOUWEN, J. (1977) *Het survey interview onderzocht*, Alphen a/d Rijn, Samson.